

فصل چهارم

پیشینه تاریخی استان هرمزگان

درس ۱۰ پیشینه استان

از گذشته استان محل سکونت خود چه می‌دانید؟

وجه تسمیه هرمزگان

نام زیبای استان ما هرمزگان از نام شهر یا تنگه استراتژیک هرموز گرفته شده است. هرمزگان از دو کلمه «هرمز» و «گان» تشکیل شده است؛ یعنی سرزمین هرمز.

هرمزگان پیشینه تاریخی طولانی دارد. سابقه تمدن در این استان به دوره اسطوره‌ها و افسانه‌ها بر می‌گردد. ساکنان باستانی آن از نخستین انسان‌هایی بوده‌اند که به دریانوردی و کشتی‌سازی پرداختند. استان هرمزگان همواره به سبب واقع شدن در خلیج فارس و دریای مکران راه‌های تجاری و اقتصادی و حفاظت از تنگه استراتژیک هرمز و حفظ تمامیت ارضی ایران به خصوص جزایر سه‌گانه (ابوموسی، تنب بزرگ و تنب کوچک) در خلیج فارس نشان از اهمیت زیاد استان هرمزگان در تاریخ ایران است.

شکل ۱-۴- سنگ نگاره‌های بادافشان رودان

هرمزگان در گذر تاریخ

ایلامی ها : ایلامی ها از هزاره سوم پیش از میلاد، صدها سال از خلیج فارس به عنوان راه ارتباطی و از بندرها و جزیره های استان هرمزگان به ویژه جزیره های قشم، کیش، لارک و نیز بندر لنگه و جاسک برای بازرگانی با هند باختری و دره نیل استفاده می کردند.

شکل ۲-۴- ظرف سفالی، تپه مورو

مادها : پس از سقوط آشوریان سرانجام مادهای آریایی نژاد در آغاز سده هشتم پیش از میلاد در روزگار پادشاهی هوخشتره هرمزگان را تصرف کردند. نشانه هایی از آیین میترا پرستی و معابدی وجود دارد که نیایشگاه باستانی خربس در جزیره قشم گواه ادعاست.

شکل ۳-۴- نمای بیرونی و درونی نیایشگاه خربس

هخامنشیان : در روزگار هخامنشی به ویژه داریوش بزرگ کرانه‌های ایران از جمله استان هرمزگان زیر فرمانروایی این سلسله افتاد و داریوش بزرگ دریا سالار یونانی خود به نام اسکیلادس را در بازگشت از هند مأمور بررسی کناره‌های دریای پارس کرد. در این زمان، هرمزگان جزء ساتراپ نشین پارس بوده است. پس از شکست ایرانیان از اسکندر مقدونی او دریانوردی به نام نثارک (نثارکوس) را روانه خلیج فارس کرد. وی هنگام عبور از نزدیکی بندری به نام آموزیا (هرمز کهنه) خبر داد که در پی آن سلوکیان این منطقه را تحت نفوذ زمامداران خود در آوردند.

شکل ۴-۴- شیر سنگی دوره هخامنشیان در فارغان

اشکانیان : اشکانیان پس از چیرگی بر جانشینان اسکندر، کرانه‌های خلیج فارس، از جمله استان هرمزگان را در منطقه هرمز کهنه یا میناب امروزی و منطقه رودخانه و تپه موران در شهرستان رودان به عنوان پایگاهی برای خود قرار داده و بر قلمرو خود افزودند و در برابر رومیان از دریای پارس و بین‌النهرین پاسداری کردند. سپس به دلیل ضعف و سستی دولت اشکانی در اوایل قرن سوم میلادی، دسته‌هایی از اعراب بادیه نشین شبه جزیره عربستان، دست‌اندازی به کرانه‌های جنوبی خلیج فارس را آغاز کردند.

شکل ۵-۴- گورهای خمره‌ای دوره اشکانی قلعه نخل ابراهیمی میناب

ساسانیان : با پیروزی ساسانیان بر اشکانیان در حدود ۲۲۶ میلادی اردشیر بابکان اعراب را از کرانه‌های جنوبی خلیج فارس و بحرین که در آن «حجر» نامیده می‌شد بیرون کرد. ساسانیان به منظور کنترل و حفظ شبکه ارتباطی تجاری بین چین و هند با مدیترانه به هرمزگان و جزایر آن توجه خاصی داشتند. در زمان ساسانیان، هرمز از مراکز مهم داد و ستد و پیوند بازرگانی به شمار می‌رفته است. اردشیر شهر هرمز کهنه یا میناب امروزی را پایگاه تجاری و دریایی خود کرد و بر رونق آن افزود و بدین ترتیب، موفق شدند سرتاسر این منطقه را تحت نظر بگیرند و قلمرو خود را تا سواحل جنوبی خلیج فارس گسترش دهد. سکه‌های نقره پیدا شده از روزگار ساسانی در سورو، نشان از اهمیت این منطقه در زمان ساسانیان می‌دهد.

شکل ۴-۶- نمونه سکه دوره ساسانی، حوزه خلیج فارس

هرمزگان در دوره اسلامی

با سقوط ساسانیان در نخستین سال‌های حکومت اسلامی، کرانه‌های هر دو سوی دریای پارس و دریای مکران (عمان) از جمله استان هرمزگان به دست مسلمانان افتاد و در تمام دوره خلافت خلفای راشدین و خلفای اموی، عباسی این مناطق تحت سیطره سیاسی، نظامی خلفای عرب بود در میانه سده سوم قمری، همزمان با حکومت صفاریان، اداره حکومت بنادر و جزایر این منطقه برعهده صفاریان به‌ویژه عمرولیث صفاری بود؛ تا اینکه در سال ۳۲۳ ق علی (عماد الدوله) دیلمی بار دیگر سراسر جزیره‌ها و بندرها و آب‌های استان هرمزگان و دیگر نقاط خلیج فارس را گشود. پس از دیلمیان، سلجوقیان کرمان در منطقه خلیج فارس بر کرانه‌های شمالی و جنوبی استان هرمزگان حکومت داشتند و حاکمان به‌عنوان اتابک بر هرمزگان حکومت می‌کردند و با شکست سلجوق شاه سلغوری از هولاکوخان هرمزگان و مناطق خلیج فارس به دست مغولان افتاد و برای مدتی مظفریان بر این منطقه حکومت کردند. تیمورلنگ با یورش خود، بندرها و جزیره‌های هرمزگان را به قلمرو خویش افزود.

هم زمان با تسلط مغولان بر ایران مارکوپولو از این منطقه دیدن کرد و با شکل‌گیری حکومت آق‌قویونلوها و استیلای آنها بر

ملوک هرمز خراج سالیانه را به آنها پرداخت می‌کردند؛ اما پس از اوزون حسن ملوک هرمز از پرداخت خراج خودداری کردند.

بیشتر بدانیم

قلعه پرتغالی‌ها در ضلع شمالی جزیره هرمز و در ساحل دریا قرار دارد که مهم‌ترین قلعه باقی مانده از روزگار تسلط پرتغالی‌ها بر سواحل جزایر خلیج فارس است. این قلعه که به فرمان آلفونسو آلبوکرک دریانورد پرتغالی در سال ۱۵۰۷ میلادی، در محلی موسوم به مورنا احداث شده، به لحاظ ساختار این قلعه به شکل چند ضلعی نامنظم است و از بنای بسیار محکمی برخوردار است. این بنا دیوارهایی به قطر $5/3$ متر با چند برج به ارتفاع ۱۲ متر دارد و تأسیسات آن شامل انبارهای تسلیحات، آب انبار و اتاق‌هایی با سقف هلالی است. در زمان شاه عباس که به استعمار پرتغالی‌ها در ایران خاتمه داده شد، این قلعه به دست امام قلی خان از سرداران شاه عباس فتح گردید.

شکل ۷-۴ - قلعه پرتغالی‌ها در جزیره هرمز

صفویان: با روی کار آمدن صفویه دوره جدید زمامداری در هرمزگان و ملوک هرمز آغاز شد. این دوره نقطه عطفی در تاریخ ایران، به ویژه مرزهای جنوبی این سرزمین به حساب می‌آید. صفویه هرگاه فرصت می‌یافتند به عمران و آبادانی جزایر توجه می‌کردند.

حضور قدرت‌های برون منطقه‌ای در هرمزگان و خلیج فارس: ثروت و شهرت، عظمت و شکوه هرمز سبب شد، پای قدرت استعماری جدید به منطقه باز شود. در این زمان تعرض پرتغالی‌ها به کشتی‌های تجاری و ماهیگیری هرمز ادامه یافت، تا اینکه آلبوکرک مأمور تصرف هرمز شد. در سال ۱۵۱۵ میلادی، هرمز را تصرف کرد. شاه عباس نیز پس از اینکه به سلطنت رسید، با آسوده خاطر شدن از مرزهای غربی و شرقی، متوجه مرزهای جنوبی شد و سردار خود امام قلی خان را مأمور حمله به استحکامات پرتغالی‌ها کرد؛ سرانجام امام قلی خان توانست هرمز و قشم را تصرف کند و پرتغالی‌ها را از منطقه اخراج نماید.

بیشتر بدانیم

شکل ۸-۴- امام قلی خان

امام قلی خان فرزند الله‌وردی خان به‌عنوان فرمانده سپاه شاه عباس صفوی فتوحات مهمی در تاریخ کشور ایران انجام داد؛ از جمله فتح قشم، هرمز و بندرعباس و اخراج پرتغالی‌ها مرهون رشادت‌های او می‌باشد.

افشاریه: با ظهور نادرشاه افشار، دولت مرکزی قدرت دوباره گرفت و مرزهای جنوبی آن به‌ویژه در سواحل و جزایر هرمزگان توجه بیشتری صورت گرفت. یکی از اهداف نادرشاه ایجاد نیروی دریایی قوی در خلیج فارس بود، اما به‌دلیل مشکلات فراوان از جمله نبودن چوب مناسب در منطقه و مشکلات ناشی از حمل آن از جنگل‌های شمال و کارشکنی کشورهای هند و انگلستان، و همچنین مرگ زودهنگام او این طرح اجرا نشد. در زمان کریم خان زند راه برای نفوذ انگلیسی‌ها فراهم گردید و در همین زمان اعراب فرصت را غنیمت شمردند و بر جزایر ایرانی هرمزگان تسلط یافتند.

قاجار: در دوره قاجاریه به‌دلیل درگیری با روسیه و درگیری‌های درون مرزی و برون مرزی و بی‌توجهی قاجارها به مرزهای

جنوبی در خلیج فارس و استان هرمزگان رویدادهای سیاسی مهمی پدید آمد که منجر به افزایش توان انگلستان و مستحکم کردن موقعیت خود و تسلط بر کرانه‌های جنوبی خلیج فارس و راه‌های ارتباطی آن گردید.

بعد از حکومت قاجار تلاش‌هایی برای تدوین رژیم حقوقی ایران در خلیج فارس و هرمزگان صورت گرفت و از این رو دولت ایران با گام‌های زیر زمینه را برای حاکمیت سیاسی ایران بر دریای پارس و مرزهای استان فراهم ساخت :

۱- به لحاظ استراتژی به منظور پاسداری از تنگه مهم هرمز و راه دریایی کاروان‌ها و نفتکش‌ها و بازرگانی ایران جزیره‌های تنب بزرگ و تنب کوچک و ابوموسی را که از هشتاد سال پیش توسط انگلیسی‌ها از ایران جدا شده بود بار دیگر به کشور باز گرداندند .

۲- دولت ایران از لحاظ حقوقی ، مسأله فلات قاره را بر پایه قرار داد ۱۹۶۸ میلادی (۱۳۴۷ هـ ش) ژنو با کشور عربستان سعودی حل و فصل کرد و در سال ۱۳۴۹ با دولت قطر نیز موافقت نامه‌ای مبنی بر تعیین خط مرزی فلات قاره امضا کرد. اما سرسپردگی بسیاری از دولتمردان ایران به قدرت‌های خارجی باعث شد تا تمام چاره اندیشی‌ها در حد حرف باقی بماند .

بیشتر بدانیم

حمام خان بستک معروف به حمام خان از آثار تاریخی دوره قاجاریه است که در زمان حاکم ولایت جهانگیریه صولت الملک بستکی (محمدتقی خان صولت بستکی) به دستور ایشان توسط بناها و معماران چیره دست منطقه بستک و با نظارت استاد و معماری شیرازی ساخته شده است .

شکل ۹-۴- حمام خان بستک

هرمزگان در انقلاب اسلامی ایران

مردم مسلمان و انقلابی هرمزگان در دوره حکومت پهلوی در کنار روحانیت مبارز به مخالفت با اقدامات استبدادی و ضد مذهبی پهلوی و عاملان آنها در شهرستانها پرداختند. با شروع نهضت امام خمینی (ره) در ۱۵ خرداد ماه سال ۱۳۴۲ و بعدها با همه گیر شدن این نهضت به دیگر نقاط کشور و با اوج رسیدن انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷ به کمک دانشجویان و روحانیان نوآرها و عکسها و اعلامیه‌های حضرت امام خمینی (ره) از تهران به شهرهای این استان رسید و باعث آگاهی مردم و آغازگر تظاهرات علیه حکومت استبدادی پهلوی گردید. مردم این استان و جزایر آن در برگزاری راه پیمایی‌ها علیه حکومت پهلوی حضوری فعال داشتند و از طرف دیگر به دلیل قرار گرفتن در منطقه حساس خلیج فارس و تنگه هرمز نقش مهمی در حفاظت از مرزهای ایران و پیروزی انقلاب اسلامی داشته است.

گفت و گو کنید

- ۱- چه اثری از دوره مادها در استان هرمزگان می‌شناسید؟
- ۲- تاریخچه‌ای از محل سکونت خود تهیه کنید و در کلاس بخوانید.
- ۳- اگر آثار تاریخی در شهرستان شما وجود دارد، گزارشی از آن تهیه و به کلاس ارائه نمایید.

شکل ۱-۴- سفالینه هزاره سوم قبل از میلاد در شهرستان رودان

شکل ۱۲-۴- برج تاریخی در شهرستان خمیر

شکل ۱۱-۴- قلعه هزاره در شهرستان میناب

درس ۱۱ نقش مردم استان در دفاع از ایران اسلامی

حضور نیروهای مردمی در جبهه جنگ

ناو جنگی در خلیج فارس

حضور و حمایت مردم در اوایل انقلاب

اعلام آمادگی ارتش در ابتدای جنگ

با آغاز تجاوز ناجوانمردانه دولت بعثی عراق در آخرین روز شهریورماه ۱۳۵۹ به کشور، مردم دریادل هرمزگان در کنار سایر هموطنان به دفاع از مرز و بوم خود، به خصوص مرزهای دریایی کشور برخاستند. در همان روزهای نخست جنگ، نیروهای مسلح مستقر در استان در جبهه نبرد حق علیه باطل حضور یافتند. در مدت کوتاهی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به همراهی نیروهای داوطلب بسیجی اقدام به تشکیل واحدهای مهم نظامی در قالب لشکر ثارالله و گردان ۴۲۲ در بسیاری از عملیات‌های پدافند و آفندی، نقش بسیار مهمی داشتند. در جریان دفاع مقدس استان هرمزگان بیش از ۳۷۹۲ هزار شهید و مفقود و هزاران جانباز به میهن اسلامی تقدیم کرد.

پیشینه تاریخی استان

پایگاه نهم شکاری نیروی هوایی، منطقه دوم نیروی دریایی جمهوری اسلامی ایران در اسکورت نفت کش ها که در تأمین هزینه جنگ و حفاظت از تأسیسات نفت خارک و لاوان نقش مهمی را ایفا کرده اند.

منطقه دوم نیروی دریایی، علاوه بر حفاظت از تنگه استراتژیک هرمز و آب های نیلگون خلیج فارس در سال ۱۳۵۹ در عملیات مروارید و گرفتن پایانه های نفتی البکر و الامیه که از بزرگ ترین مراکز صدور نفت در شمال این پهنه آبی و رویاروی مستقیم ناوشکن همیشه قهرمان سهند و سبلان با ناوگان دریایی آمریکا و کنترل تردد، جلوگیری از حمل و نقل دریایی به بنادر کشورهای حاشیه خلیج فارس جهت تأمین نیازمندی های عراق به حفاظت از کیان مرزهای آبی این خطه پرداخته است.

بیشتر بدانیم

شهدای ترور: محمد آبسوران، یوسف دقت، محمد ایرانمنش و ابراهیم غلامزاده. از میان شهرهای استان جزیره هرمز و بیکا با توجه به جمعیت آنها دارای بیشترین شهید در استان هستند.

شهید ابراهیم غلام زاده

شهید محمد ایرانمنش

شهید یوسف دقت

شهید محمد آبسوران

سردار شهید اسلام حسن ذاکری نانگی در سال ۱۳۵۰ به فعالیت های مسلحانه علیه رژیم شاه پرداخت. با پیروزی انقلاب اسلامی از اولین افراد تشکیل دهنده کمیته های انقلاب و سپس سپاه پاسداران بندرعباس بود و در شورای فرماندهی سپاه نقش اساسی را به عهده داشت. وی در روزهای آغازین جنگ تحمیلی، اولین گروه اعزامی از استان را سازماندهی کرد و به جبهه های نبرد شتافت و در ۱۳۵۹/۰۸/۲۳ در عملیات طریق القدس در سوسنگرد به شهادت رسید.

سردار شهید حسن ذاکری

سردار شهید حاج علی حاجبی

سردار شهید اسلام حاج علی حاجبی یکی از نیروهایی بود که با شروع جنگ تحمیلی و تشکیل لشکر ۴۱ ثارالله به این لشکر ملحق شد و جانشینی و مسئولیت ستاد لشکر ۴۱ ثارالله را به عهده گرفت. او در تاریخ ۱۳۶۵/۰۴/۱۰ در عملیات کربلای ۱ در منطقه قلاویزان به شهادت رسید.

تنگه هرمز : تنگه هرمز آبراهی هلالی شکل است که آب‌های اقیانوس هند و دریای عمان را به منطقه انحصار اقتصادی خلیج فارس، متصل و دو کشور جمهوری اسلامی ایران و عمان را از یکدیگر جدا می‌کند. تنگه هرمز در ادوار مختلف تاریخی به اسامی سرزمینی خوانده شده است. ایران تا قبل از مهاجرت ملوک هرمز از هرمز کهنه در خشکی به جزیره جزون (که از آن پس هرمز خوانده شد) در متون تاریخی و جغرافیایی قدیم نام مستقلی نداشت و اسامی آن متأثر از نام خلیج فارس و دریای عمان بوده است. در دوران اسلامی نیز تا قبل از انتقال ملوک هرمز به جزیره هرمز فعلی نام و نشان تنگه هرمز مرهون نام خلیج فارس است. با نفوذ و ورود پرتغالی‌ها آلبوکرک در یکی از گزارش‌های خود از تنگه هرمز یاد می‌کند و آلبوکرک که به اهمیت تنگه هرمز پی برده بود، آن را کلید خلیج فارس نامید، بدین سان باعث شهرت آن شد. از این به بعد، در منابع تاریخی و جغرافیایی نام تنگه هرمز را در اشکال مختلفی چون باب هرمز، بوغاز هرمز (به مغولی)، مضیق هرمز و تنگه هرمز خوانده شد. تنگه هرمز یکی از حساس‌ترین و حیاتی‌ترین گذرگاه‌های آبی عصر حاضر در قلمرو سیاسی استان هرمزگان است که به عنوان مهم‌ترین شاهراه انتقال انرژی در جهان به‌شمار می‌رود و از دیرباز مورد توجه کشورهای اروپایی بوده است. این تنگه به دلیل موقعیت بسیار ممتاز خلیج فارس و اینکه تنها معبر برای دسترسی به میدان‌های نفتی خلیج فارس است و از مهم‌ترین گذرگاه‌های استراتژیک و تجارت دریایی بین‌المللی در جهان به‌شمار می‌آید، تنگه هرمز به میزان زیاد مورد استفاده کشتیرانی بین‌المللی به ویژه کشتی‌های نفت‌کش متعلق به غیر از کشورهای ایران و امارات بسیار حایز اهمیت است. همچنین به میزان زیاد مورد استفاده کشتیرانی بین‌المللی به ویژه کشتی‌های نفت‌کش بوده، از مهم‌ترین گذرگاه‌های استراتژیکی و تجارت دریایی بین‌المللی به‌شمار می‌آید.

۱۰ اردیبهشت روز ملی خلیج فارس

پیشینه تاریخی استان

شکل ۱۳-۴- تنگه هرمز

شکل ۱۴-۴

تحقیق کنید

– درباره تنگه هرمز تحقیق کنید و نتیجه را به کلاس گزارش دهید.

مشاهیر و فرهیختگان استان هرمزگان در دوره معاصر

در دوره معاصر بزرگان و فرهیختگان و مشاهیر استان در زمینه‌های گوناگون علمی و هنری و... فعالیت می‌کردند؛ با برخی از این مشاهیر آشنا می‌شوید:

❖ محمدعلی خان کبابی بندرعباسی، ملقب به سدید السلطنه و متخلص به «عاری» شاعر، نویسنده و مورخ ایرانی در سال‌های آخر دوره قاجار و آغاز دوره پهلوی بود. از وی در کنار خدمات دولتی، آثاری به‌ویژه درباره خلیج فارس و بنادر و ساکنان اطراف آن، از جمله: مفاتیح‌الادب تواریخ العرب و خلاصه فارسنامه ناصری و تأسیس مدرسه برجای مانده است.

❖ محمدعلی بن محمدحسن بن مصطفی بستکی، متخلص به «غیرت بستکی» از شعرای معروف منطقه شهرستان بستک هرمزگان در جنوب ایران بود. غیرت اولین شعرش را در ۱۴ سالگی تحت عنوان حُب آل عبا سرود. اشعار وی در قالب مثنوی، قصیده، قطعه و دوبیتی است و به زبان فارسی و گویش بستکی می‌باشد.

فعالیت ✓

– آیا از اینکه در استان هرمزگان زندگی می‌کنید احساس غرور نمی‌کنید؟

سرزمین مکران : سرزمین مکران نام ناحیه اصیل آریایی نشین در جنوب شرقی ایران زمین است که اقوامی دلاور و جنگجو با قدمتی بیش از سه هزار سال دارد.

زبان مردم مکران پارسی بود و امروزه مکران در بخش جنوب شرقی ایران مجاور مرز پاکستان که از دنباله کوه‌های مرکزی و کویر و نمک‌زارهای شرقی فلات ایران تشکیل شده و رشته کوه‌های بشاگرد و بگیربند که از مغرب به مشرق در امتداد ساحل دریا قرار گرفته‌اند، جزء مکران می‌باشند. بخش‌هایی از مکران ایران، با توطئه استعمارگران انگلیسی تجزیه و در کشوری تازه ایجاد شده به نام پاکستان قرار گرفت. دریای جنوبی عمان در گذشته به نام سرزمین شمالی ایران، یعنی مکران شناخته می‌شده است. دریای مکران (دریای عمان) دریایی در جنوب شرقی ایران است که در ادامه اقیانوس هند بوده، از شمال به سواحل ایران و از جنوب به دریای عربستان و کشور عمان محدود می‌باشد و در شمال غربی از طریق تنگه هرمز در شمال شبه جزیره مسندام به خلیج فارس می‌پیوندد. نام دریای مکران (عمان) پیش از اسلام به درستی روشن نیست؛ چون این دریا ادامه اقیانوس هند است، نام‌های متغیری را تجربه کرده است. حدود ده نقشه باستانی از یونانیان موجود است که دریای مکران و خلیج فارس را با هم دریای پارس نامیده‌اند.

به نقل از هرودوت، نخستین بار ناوگان داریوش بزرگ به دریاسالاری اسکیلایس یونانی از رود سند وارد بحر مکران (عمان) و خلیج فارس شد و از سواحل مکران و عربستان بازدید کرد. در زمان‌های گذشته بحر مکران با بحر کرمان پیوسته بود و از مغرب از جزیره کیش فراتر رفته و قسمتی از بحر فارس را هم در بر می‌گرفت. دریا‌های کرانه‌های جنوب ایران به دلیل گستره بزرگ سرزمین‌های مکران ایران زمین، در سواحل شهرستان‌های چابهار و جاسک، میناب، بندرعباس و بلوچستان پاکستان، دریای مکران و دریای کرمان خوانده می‌شده است. دریای مکران به لحاظ آنکه بخشی از راه مواصلاتی خلیج فارس و مناطق نفت خیز آن با اقیانوس هند، شرق دور، آفریقای شرقی، دریای مدیترانه و اروپاست، از نظر اقتصادی و سوق‌الجیشی اهمیت بسیار دارد.